

Rónay György végső regénye

LENGYEL BALÁZS

Született 1918-ban. Író, irodalomtörténész, szerkesztő. Alapítója az Újhold című folyóiratnak (1946-48), és Nemes Nagy Ágnessel és Lakatos Istvánnal együtt az évenként kétszer megjelenő Újhold-Évkönyvnek (1986-1991). A nehéz időkben, barátai-val együtt, többnyire csupán a Vigiliában tudott szabadon publikálni. A Széchenyi Akadémia alapító tagja, Széchenyi-díjas.

Bármi szomorú, majdnem húsz éve annak, hogy meghalt Rónay György. Költőként, kritikusként, irodalomtörténészként, műfordítóként és regényíróként egyaránt kivételes alkotó volt. Írásban és erkölcsben olyan egységes, mint a ritka-ritka nagyok. Nincs műfaj, amely alapján nem kellene előtte megilletődve tisztelegnünk. Hiszen olyan szinte egyedülálló, mértékadó kritikus volt (50-es, 60-as évek!), olyan magasrendű, csúcs-teljesítő műfordító, élete emlékeit idézve, késő periódusában olyan mély, láttató költő, s végül legutolsó regényében olyan teremtő prózaíró, hogy ott is, a regényben is műve maradandónak tetszik. Nemhiába beszéltek nagyszabású regényéről éppen a napokban.

Mondom, egy híján húsz éve, hogy Rónay meghalt, és éppen csak a halála előtt jelent meg utolsó regénye, *A párdúc és a gödölye*. Nemcsak én hiszem, célzott rá, beszélt róla más is, nagyszabású regény ez, Rónay György prózájából messze kimagasló. A regény szövegét-történetét elemezve megkísérlem elmondani, hogy miért. Megpróbálok, bár jól tudom, hogy az igazi, a teljes műhöz képest az elemzés mindig fiaszkóval jár. De vagy két nemzedéket már akkora szakadék választ el a múlttól, attól, amiről a regényben szó van, hogy mint tanú, talán segíthetek a regény megközelítésében.

A párdúc és a gödölye keretes regény, amelynek története az 1960-as évtized vége felé indul, de az 50-es évekre, a sztálinizmus magyarországi tombolásának idejére kapcsol vissza, eufémizmussal kifejezve: a törvénytelenségek korszakára, majd újra a „jelenben”, a 60-as években zárul. Közben a cselekmény szerint lép ide vagy oda, olykor mélyebbre is az időben. Hőse egy vérbíró, aki statáriális bírósági elnökként felakasztat egy szerinte is ártatlan embert. Végignézi az akasztást, még a hulla szederjes arcába is bele kell néznie. (Akad előzőleg más bírói bűne is, egy politikai koncepció ítélet, de ott a vádlottat „csak” tizenkét évre ítéli.) A regény irányulása kettős: feltárja egyrészt a rafinált megfélemlítésnek azt az idegenből Magyarországra plántált módozatát, amely egy jogi alapon álló bíróból vérbírót csinál; másrészt az író katolikus világszemlélete alapján végigelemzi a bírónak a jogszolgáltatásból már kiiktatott utótörténetében, hogy a bűnös mit tehet menthetetlen, „halálos” bűnével. Mégpedig mit tehet, mit tesz egy nem hívő ember, aki minden rugódozása, mentségbe kapaszkodása ellenére annak a belátására kényszerül, hogy bűnös.

Rónay Györgyöt már első regényében, a *Keresztútban* (1937) is mélyen foglalkoztatta a bűn és bűnhődés problémája. Az azután eltelt időben annyi iszonyatos bűnt látva és tapasztalva *A párdúc és a gödölyében* megpróbál a keresztény humanizmus szellemében újabb feleletet adni. S mivel neki is, mint a sztálinizmust erkölcsileg érintetlenül átélő íróársainak, az a tapasztalata, hogy a bűnösség tudatát a kisebb vagy nagyobb bűnök elkövetői — és alig akad, aki valamilyen bűnt el ne követett volna ebben az időszakban — többségükben elutasítják maguktól, úgy veszik, mintha mit sem tettek volna. Rónay egyetlen megoldásként a szembenézést, a rossz cselekedet vállalt belső megbélyegzését, a bűnösség tudatával való együttélést tartja a valamelyest is lehetséges megtisztulás emberhez méltó útjának.

A regény hősének, a bírónak van azért némi mentsége. Nem kötelességtudatból, nem fölös buzgalomból indult akasztatni, hanem félelemből. Nem is ő fogalmazta meg a halálos ítéletet, készen adták a kezébe. Bírósági elnökként végrehajtó volt csupán, nem másként, csak más felelősséggel, mint az ítéletvégrehajtó, a hóhér.

A kerettörténet évekkal a statáriális tárgyalás után játszódik egy Balaton menti fürdőhelyen, ahová a bírót ugyanannak az állambiztonsági gondoskodásnak a megszelídült utódszerve, amely egykor akasztatni küldte, kitelepíti — mégpedig az 50-es évek végén, a politikai átfordulás után. Kitelepíti nem nyers, hanem humanizáltabb erőszakkal, többszörös rábeszéléssel, lelki gyúrással. Jelenléte a fővárosban ugyanis szemetszűrő. Bűne közismert, három szobás lakására, amelyben egyedül lakik — csak a kiváltságosoknak enged ilyesmit a korszak —, egyre-másra jelentkeznek az igénylők — a bíró felháborító szerepét emlegetve. Ez kellemetlen. Magas helyen eldöntik hát, hogy mint egykor hasznos, de kompromittálódott személyt eltávolítják, fizetését meghagyva elhelyezik az egyik állami tulajdonba vett nyaralóba — egy nyugatra távozott jogtudós villájába —, és ellátását rábízják az amúgyis fizetett gondnoknőre. Itt él hát a bíró az ősztől tavaszig csaknem üres üdülőhelyen, nem internálva ugyan, de mint kiderül, megfigyelés alatt. Magányban, az emberi kapcsolatokat önként kerülve, összezárva a bűnnel, ami abban a pillanatok alatt szederjessé vált arcban, az akasztott ember képében újra és újra felbukkan benne, s rámered. Hiába, a magány a lelkiismeretvizsgálat helye.

Ebben a kínlódva túrt, csak mindennapi itallal elviselhető számkivetettségben felkeresi a bírót egy fiatal újságíró, aki úgy mond a személyi kultusz törvénytelenégeiről kíván írni, s aki arról a bizonyos statáriális tárgyalásról gyűjtött is adatokat. Ezzel ugrunk vissza az 50-es évek elejére, s bomlik ki kivételes plaszticitással nemcsak a bíró vérbíróvá válásának a története, hanem annak a „fortélyos félelemnek” a mechanizmusa is, amely a sztálini érában a társadalmat igazgatta. Aki nem élt még gátlástalan,

véreskezű diktátorok hatalma alatt, az képtelen ezt a mechanizmust elképzelni, az éppúgy képtelen megérteni a társadalom mindent tűrő engedelmességét, ahogyan a fiatalabb nemzedékek képtelenek megérteni, hogy 1944-ben a megsemmisítő táborokba szállított zsidók miért nem futottak szét, miért hagyták magukat beletömködni (80-100 embert 40 férőhelyre) a vagonokba. A megértéshez kellene a részletek. S Rónay csaknem fölös pontossággal sorjázza őket.

Legelőször is azt tárja fel, hogy a bíró hogyan vállalkozott az ártatlan ember statáriális kivégeztetésére. Egy este anonim telefon jelzi a lakásán, hogy percek múlva autót küldenek érte, jól ismert fekete Mercedest — csak az államirányítóknak volt ilyen autójuk abban az időben —, szálljon be feltűnés nélkül. — Hova visznek? — Majd meglátja!

Följelentették? — ez a bíró első reakciója a szótlán autótól, amelynek egyetlen eseménye, hogy egy forduló előtti fékezésnél előrebukik, majd a kanyarban rádől szomszédjára. Egy kemény tárgy nyomul akkor a bordáihoz, de csak egy futó pillanatra, igazán csak addig. Az autó egy villa udvarán parkol. Fölvezetik a villába a könyökénél fogva.

— Mit akarnak tőlem?

— Ne féljen — feleli a kísérő. — Ha okosan viselkedik, biztósíthatom, a saját ágyában fog aludni ma éjjel.

Odabent leültetik. Várnia kell. Hosszan várni. Kitölti az időt a hátborzongatóan nyájas udvariasság. — Vacsorázott már? Nem? Akkor megrendelem a vacsoráját. Ezüsttálcán hozzák, címeres monogramos ezüst evőeszközökkel (ugyan kié lehetett?), kristálypohárral, s egy üveg Chiantival. A tálcán finomságok, abban az évtizedben ismeretlenné vált ételek.

— A Főnök elvtárs — mondja a kísérő — jó étvágyat kíván önnek, és kéri, okvetlenül legyen türelemmel, amíg sorra nem kerül. Föltétlenül személyesen kíván beszélni önnel.

A bíró így ébred rá, hogy az országvezető főnök legendás hegyoldali villájában van. Egyelőre a földszinten; mert a villának nemcsak fölfelé van egy emelete, hanem lefelé kettő vagy három is, bombabiztos, összkomfortos, légkondicionált termék sora a föld alatt, egész labirintus, titkos kijáratokkal. Legalábbis a szóbeszéd szerint.

Az ellentmondást nem tűrő erőszak és a nyájaskodás, mindez csak bevezetés. Lélektani kioktatással folytatódik. Ha bevezetik a fogadóterembe, üljön le a nagy asztal végébe, tegye a kezét az asztallapra, ha a főnök belép, ne álljon fel, ne mutatkozzék be, és semmiképpen se nyúljon a hátsó zsebéhez, ahol a cigarettáját tartja, mert a mozdulatot félreérthetik. Cigaretta lesz az asztalon, tolla nincs, az átvilágítás kimutatta, kérjen, ha szükséges. A kihallgatás végén maradjon ülve, míg érte nem jönnek.

Csak ezek után vezetik be az üres fogadóterembe, amelynek oldalfalát földig érő kárpitok takarják, észrevétlen meg-meglebbenek, s diszkrétén egy-egy csizmaorr kandikál ki alóluk. Később a bírónak erről eszébe jut egy angol regény megállapítása: „Amíg csak az üldözöttek rettegnek, addig még mindig van remény. De ha már az üldöző is fél, akkor mindennek vége.”

Erős fény gyullad ki, bejön a főnök. Dossziékat tesznek elé. Hallgat. Lapoz bennük. Majd így kezdi:

— Ön, Stoll Aurél, látom, a jezsuitáknál tanult, és az iskolában a társai Párducnak nevezték... Jó iskola... Kár, hogy nem vette be az életrajzaiba. Semmi hátránya sem származott volna belőle.

Ez a főnök első ütése. Mindjárt kiütés, hiszen hogyan is lehetne bíró valaki 1950 után, aki a jezsuitáknál tanult, és nem párttag ma sem? És a Párduc diáknév hogyan kerül ide? A bíró görcsbe rándul, majd rémületében elernyed. Mit tudhatnak még róla?

A főnök a második menetben a bírónak egy régi ügyét firtatja, amelynek során egy adventista csőzst a gyújtogatás vádja alól, bizonyítékok hiányában felmentett. A bíró alig emlékszik, rég volt, még a háború idején. Rémlik neki, hogy a hatóság a bűnt, a pajta felgyújtását a csőszre akarta kenni. Mivel a legcsekélyebb mértékben sem lehetett az elkövetést valószínűsíteni, ő ellenállt, de a hatóság, pár hétre a felmentés után, a csőzst lefogatta, félholtra verte, majd kidobta az orosz frontra aknát szedni.

— Látja — folytatta a főnök —, ön akkor az igazságot szolgálta, de nem szolgálta a népet. A háború alatt később hadbírói beosztást kapott. Disznóságot nem csinált. Megkapta tőlünk, hogy bíró maradhatott, „igazoltuk”. Tudta, hogy annak a szerencsétlennek, akit szíve szerint elítélt volna, s csupán bizonyítékok hiányában mentett fel, öt apró gyereke volt? Tudta vagy nem tudta? — reccsent rá váratlan indulattal a főnök.

— Nem tudtam — válaszolta a bíró, majd eszetlen vakmerőséggel hozzá tette: — Ez nem szerepelt az ügyiratokban. — Azt hitte, nyomban elhurcolják, vagy ott helyben agyonverik. De nem történt semmi. A főnök elmagyarázta, milyen hatóság által támogatott biztosítási csalás volt az ügy mögött, s egyben milyen mocskos politikai sakkhúzás.

A bíró lehajtott fejjel megsemmisülten ült a helyén. Azt gondolta: „Vége. A körök bezárultak, mindenkiről mindent tudnak.”

A főnök csak ez után, a harmadik menetben tért rá a fennforgó ügyre. — Az országban, mint bizonyára tudja — kezdte hangjában fojtott indulattal — a statárium ellenére állandóan gyújtogatnak. Öngyulladások! Nevetséges!... Én tudom, miért égnek el a kazlak, az asztagok. Azért, mert felgyújtják őket. Hogy kik? Akiknek érdekük, hogy elpusztítsák a termést, fölperzseljék az országot... Ez világos, a vak is látja. De én nem engedem tönkretenni az eredményeinket — kiáltotta. — Majd elveszem a kedvüket a szabotálásoktól!... Itt van például ez a tarcsádi ügy. Egy ártatlan

kis szalonnasütés, amitől egy egész vármegye... mit egy vármegye? egy egész ország elpusztulhatott volna. Csak mert egy kulák szalonnázni akar! Maga azt hiszi? Mert én nem hiszem.

Ellentmondást nem tűrő hangon folytatta: — A nyomozást lefolytatták, az eljárást befejezték. Az egész peranyag ott van a dossziében. Tanúvallomások, ügyészi jelentés, szakvélemény, egy szóval minden, ami kell. Holnap délelőtt tizenegyre tűztem ki az ítélet kihirdetését. Ön holnap reggel lemegy B.-be, hétre legyen készen, hétre ott lesz önért a kocsi. Mint a statáriális bíróság elnöke megtartja a tárgyalást, és a kellő formaságok között fölolvassa az ítéletet. Az is ott van a dossziében. Az ítéletet azonnal végrehajtják. Utána hazajöhet.

Fölállt, két kézzel az asztalra támaszkodott. — Önt választottuk, mert gyakorlata van az ilyen tüzesetekben — mondta. Szúrós szemét a bíróra szögezve és egy végtelenségig tűnő percig mereven nézte, majd hirtelen sarkonfordult.

Így indul el a bíró kora reggel, s viszi le egy másik fekete autó a tárgyalásra, s akasztatja fel még délelőtt azt a parasztembert, aki a földje szélén szalonnát sütött, s ettől a tarló is felgyulladt, de a tarlótüzet maga oltotta el. Az ítéletvégrehajtás után a vérszomjas, epilepsziás polgármesterasszony, a megfélemlítés helyi fogaskereke, az ügy felfújója (egyébként kiugrott apáca) fogadást ad, a bírót a kivégzett özvegye leköpi, s a bíró a szívinfarktus határán elszólja magát, hogy a rákényszerített ítélettel nem ért egyet. (Ebbe kapaszkodik később mint mentségbe.) Nem megy vissza a fővárosba, nem hajlandó egy autóban utazni a hóhérral, akivel leküldték. Gyötri a kényszerképzet: följelentették, így keveredett az ügybe. S az jelentette fel, aki tudta, hogy ő a Párduc, osztálytársa a jezsuitáknál, akinek a ragadványneve viszont az iskolában Gödölye volt. S akivel ő, az erőszakos, hatalmaskodó, kemény, a gyors karriert befutott, mindig is kegyetlenül bánt. Nyomban elindult hát felkeresni Gödölyét, akiről tudja, hogy vidéken, nem messze, vasutas. A vad, ha csapdába került, meg kell keresnie a csapda lazító szálát. De a bíró Gödölyénél nem leli a csapdát. Gödölye megtört, szelíd, hívő ember lett. Zsidó feleségét és kislányát, kiknek megmentése érdekében egykor a bírót is könyörögve kereste fel, elhurcolták, megölték. Vigasza az imádság és a *Biblia*. Éppen ott van nyitva az asztalán Izajás Jövendölésénél: „Együtt lakik majd akkor a farkas a báránnyal, s a párduc a gödölyével.”

Innen a regény címe, de hogy együtt tanyázzanak (az életben? a halálban? az üdvösségben?), még messze van. A múlt, az ifjúság, a hatalmaskodás korai bűnével, és a jelen, amely a Balatonparti magányban már ugyancsak múlt, így párádzik fel a regényben, amelynek további cselekménye most már egy teljes élet rekapitulálása előbb a mentségeket sorakoztatva fel, majd a mentségeket sorra elvetve. Közben meglehetősen nagy lépéseket teszünk a

sajátos közép-kelet-európai magyar történelemben, felidéződik a 44-es zsidó deportálás, a jogos népharagtól fűtött 56-os tragédia (a vérbíró akkor csaknem meglincselik, s az az adventista csösz menti meg, akit egykor kedvetlenül felmentett), s földidéződik sorra azoknak a sorsa, akik ott az akasztás szörnyűségében és a kor-szak más szörnyűségeiben részt vettek, azt végigszenvedték. Sor-sokba, cselekménybe ágyazottan rajzolódik ki a regény kettős problematikája, egyrészt a félelem és zsarnokság szorítását is ak-ceptáló párducok bűne és megtisztulásuk lehetősége, másrészt a nem-részvételt is vállaló, a félrehúzódo gödölyéke. Rónay ábrá-zolt, de direkt szavakban is megfogalmazott álláspontja szerint nem mindenkiből lesz zsarnok, bár az emberi természetben a zsarnok-mivolt adottság. Ahhoz azonban, hogy egy potenciális zsarnok reális zsarnokká fejlődjék, a társadalomnak is lehetőséget kell kínálnia, kell a kimódolt megfélemlítettség. De igazából csak azokat lehet megfélemlíteni, a párducokat, akik maguk is hajla-mosak rá, hogy megfélemlítsenek. Olyan ez, írja Rónay, mint egy fogaskerekekből álló bonyolult gépezet, egyik hajtja a másikat, és végül már a Legfőbb Megfélemlítő is fél. A gödölyék, akik tuda-tában vannak az egyéni erkölcsi elszámolás kötelezettségének, ki-esnek ebből a rendszerből.

A bíró csak a regény végén tudja meg, mint végső lökést bűne elfogadására, hogy előtte két bíró is megtagadta a főnöknek a sta-táriális ügy végrehajtását. Igaz, nyomban vidékre helyezték őket, és egy-kettőre kiszorultak a bírói pályáról, de megmaradtak an-nak, ami ugyan ritka, magával békében élő embernek.

Miért összegzi Rónay György ezt a lelkiismeretvizsgáló, de megnyugtató kifejtésre nem jutó történetet? S miért összegezzük ma már az emberek nagy részével együtt mi magunk is? Nem-csak azért, mert ahogy Rónay, mi magunk is láttuk azt a Szabad-ság-hegyi házat, ahol történhetett, ahol a Főnök élt, ahol emberei fekete Mercedesekkel — egyébként történetesen ablakunk alatt, a Kékgyólyó utcában, két alkalommal is kiszélesítve az egykor kes-keny utat — robogtak fel-le a villája elé. Tehát nemcsak azért, mert Rónay aprólékos történetrajza — bárha a mai nemzedék számára hihetetlen — hiteles valóság, igaz.

Igen, de a regény mélye mégis más. Lélektani összegzése nem annyi csupán — bár az is alapigazság —, hogy tudni kell nemet mondani. Mégpedig nem hősködésből, vagy mint Párduc félelem-ből, hanem természetből. Ahogyan Gödölye teszi. Valami egyete-mes, ha tetszik katolikus erkölcsi eszme fogalmazódik meg itt, amely kiegészíti, sőt alakítja is az ismert tékozló fiú történetét. Ta-lán mégsem szó szerint igaz az (és nem is minden körülmények között), hogy jobban örülnek az égben egy megtértnek, mint ki-lencvenkilenc igaznak. Mert párducoként, fogalmazza meg egyete-mességében Rónay, minden későbbi kínlás ellenére nincs végső megigazulás. Nincs megigazulás a mindennapokban. Csak az

örökös emberi humánumban igazak a dolgok. A humánumban, amely a kivétellel, a tékozlóval szemben állandónak és természetesnek veszi az emberi erkölcsöt, mint valamirevaló létezésünk legbelső törvényét.

Nagy igény ez, botladozva, kinnal vállalható, de egyedül egyetemesen érvényes. Rónay György mindenesetre élete végén ránktestált mondanivalója. A minden ideológiától, tézistől független humánnum törvénye. Hogy furcsa, bizarr tényt kapcsoljak hozzá: az a huszonöt-harminc évig eleven asztaltársaság — ma már kivülem mind odaát vannak — Rónayt a háta mögött, tréfásan, némi protestáns blaszfémiával úgy szólította egymásközt: A jóisten. Ha Ottlik a körülmények miatt harsányan dühöngött, ha Mátyás kegyetlenül ironizált, ha Nemes Nagy Ágnes harcosan vitázott az irodalmi kérdésekről, és olykor hevesen szidta Vas Pistát, Rónay volt az, aki békét, legalábbis egyensúlyt teremtett. Az igazságok helyre tételét. Ilyen különleges erkölcsi súlyú volt mindnyájunk számára az ő mindennapos emberi magatartása, alkati humanizmus, az, amely *A párdúc és a gödölyében* összegzően, a nagy irodalom érvényével fogalmazódik meg.